

Huszár Ágnes

Olvasónapló

Amíg az ember a saját szakmájában, az általa művelt tudományágban valamilyen rendszer alapján tájékozódik, mindennapi olvasmányainak kiválasztásában sok az esetlegesség. Vagy egy könyvtár szabadpolcára kitett új szerzemények közül választ magának olvasnivalót, vagy egy barát tanácsára, egy kritika hatására vesz kezébe egy új könyvet – mindegy is. A számunkra igazán fontosnak bizonyuló könyvek végül összeállnak egy egységes képpé, azt mutatják meg, ahogyan a világ tükröződik bennünk.

Tormay Cécile könyvét arra a hírre vettem kezembe, hogy Kerényi Imre a „nemzeti oldal saját kánonjának” jegyében kidolgozott *Nemzeti Könyvtár* első kötetének választotta az író *A régi ház* című művét. Meg akartam ismerni Tormay leghíresebb, legtöbbet olvasott, legszemélyesebb könyvét. Mivel több könyvtárban is hiába kerestem az új kiadásokat – buzgó olvasók már elvitték őket –, a MTA Könyvtárából kölcsönöztem ki egy régi kiadását.

Tormay Cécile:
Bujdosó könyv

Feljegyzések 1918–1919-ből. 1–2. kötet
(Pallas Kiadó, 1923)

Tormay Cécile élete minden bizonnyal érdekesebb, mint regényei, személyisége izgalmasabb, mint regényalakjaié. Családjának sorsa maga kész regény – íróként nemegyszer merít is belőle. *A régi ház*ban jól felismerhető anyai dédnagyapjának, Spiegel (Tüköry) József építési vállalkozónak az alakja, aki Széchenyi munkatársa volt a Lánchíd munkálatai során. Apai nagyapja, Krenmüller (Tormay) Károly pedig 1848-as honvéderőnként tüntette ki magát. Tormay Cécile édesapja már államtitkár volt, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Családjának története lángoló magyar hazafivá, büszke törzsökös nemessé váló szorgalmas német polgárok krónikája. Tormay maga egész életművében a magyarság-

nak mint legfőbb kulturális és „faji” értéknek áldozott neofita buzgalommal. Nemcsak íróként vett részt a közéletben, hanem a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége alapítójaként és egyik vezetőjeként is. 1930-ban a Corvin-koszorút nemcsak írói, hanem közéleti munkásságáért is kapta. Ebben a minőségében köszöntötte 1932-ben a hazánkba látogató Benito Mussolinit. Nemzetközileg sem volt ismeretlen, a Népszövetség Szellemi Együttműködés Nemzetközi Bizottságában a Marie Curie halálával megüresedett széklet vehette át.

Írói életművét kortársai nagyra becsülték. Regényeiből számos fordítás is készült. 1936-ban a Hankiss Jánosból, Horváth Jánosból, Pap Károlyból és Pintér Jenőből álló bizottság javasolta őt írói Nobel-díjra. 1937-ben – Tormay halálának évében – ugyanők, Fredrik Böök svéd íróval és irodalomtörténész professzorral kiegészülve tették meg javaslatukat. Nem jártak sikerrel.

Tormay ellentmondásos személyisége abban mutatkozik meg a legnyilvánvalóbban, hogy míg regényírói életművében a hagyományos magyar nemesi életforma apoteózisát alkotta meg, életvitelére éppenséggel a legkevésbé sem volt hagyományos. Leszbikus kapcsolatban élt, az első világháború előtt például tizenöt évig Francesca Orsayval, később másokkal, magyar arisztokrata hölgyekkel. A nyilvános botrány 1925-ben robbant ki, mikor Zichy Rafael azzal vádolta meg, hogy szerelmi kapcsolatot folytat volt feleségével, Pallavicini Eduardina grófnővel. A liezont a baloldali sajtó részletesen tárgyalta. A két nő beperelte rágalmozásért Zichyt. A pert ők nyerték meg, mivel Horthy Miklós, Magyarország kormányzója személyesen gyakorolt nyomást a bíróságra. Zichyt másfél év börtönbüntetésre ítélték. Tormay életének utolsó évtizedében Ambrózy-Migazzi Lajosnéval élt együtt közös mátraházi villájukban.

Tormay nyilvánosan mindig tagadta a leszbikusság vádját, ezt az élményvilágot írói életművé-

be sem engedte be. Ennek az elfojtásnak a következtében regényeinek nőalakjai sápadt, vértelen, passzív lányok, anyák, asszonyok. Férfihőseiben több az erő, az élet, a hitelesség.

Tormay leghíresebb és legtöbbek által olvasott műve azonban nem regény, hanem egyes szám első személyben íródott – fiktív – napló. Az előszóban a *Bujdosó könyv* címet azzal indokolja, hogy az alapjául szolgáló napló, írójához hasonlóan „bujdosott”. A kézirat lapjait kéménykürtőbe rejtette, kertben ásta el, majd 1919 augusztusában bőröndjébe téve visszahozta Budapestre. Itt rövid utómunkálatok után, 1920-ban jelent meg először.

A történet 1918 októberében, az őszirózsás forradalom napjaiban kezdődik, és 1919 késő nyarán fejeződik be, magában foglalja az őszirózsás forradalom és a Tanácsköztársaság eseményeit. Tormay először hűvösvölgyi házukban, majd Kőfaragó utcai lakásukban élve, az első világháború utáni Budapest hideg utcáit, piszkos középületeit és elegáns úri szalonjait járva írja le az eseményeket, és fűzi hozzá expresszív kommentárjait. Majd, mivel keresik, állítólag a Magyar Asszonyok Nemzeti Szövetsége alapítójaként az élete is veszélyben van, Budapestről Nógrád megyébe menekül, és ott bujkál ismerős családoknál álneven, s írja naplóját egyre szenvedélyesebb gyűlölettel. Könyvének célját így fogalmazza meg: „Maradjon fenn könyvemben az, ami velünk vész el: egy halálra szánt faj legboldogtalanabb nemzedékének kínja és becsülete.” (1: 8.)

Tormay a tizennyolc ősztől tizenkilenc ősziig tartó eseményeket a magyar nemzet, a magyar „faj” élethalál-küzdelmeként élte meg. Így látatja a nem kis tehetséggel és hatásosan megírt *Bujdosó könyv*ben. A magyarság gyilkos ellensége az ő világában a zsidóság, a nemzetközi tőke és az orosz forradalom helyi képviselője. Amely – a hosszú együttélés dacára is – idegen maradt a magyarságtól: „fagomba, penész, vértetű lehetnek ők az ezeréves fán, emészthetik az életerejét, de a vérkeringését nem táplálják, nem tartoznak hozzá.” (2: 157.) Az őszirózsás forradalmat és a Tanácsköztársaságot a rossz és a jó hosszú küzdelme szörnyű fináléjának látatja: „Egy démoni ellenség ötven év munkájával lassan ellopta a magyar faj lelkét. Most, hogy hatalomra jutott, dühös sietséggel pusztítja el azt a lelket, hogy népünknek, ha valaha még feleszmélne, ne legyen mit visszavennie.” (2: 123.)

A „zsidó” így jelenik meg a könyv lapjain szimbolikus rútságában, szennyében, arcán fertőző betegségének viszolyogtató jegyeivel: „Ebben a

pillanatban egy ember állt meg a szakasz ajtaja előtt. Maszatos fekete kezében hegedűt tartott. Alacsony homlokából zsidógöndör fekete haj tört föl. A szemé véres volt. Az egyik orrcimpája hiányzott, mintha valami állat rágta volna ki. Tövises kék álla alá nyomta a hegedűt. A szörnyű lueszes arc mosolyogni kezdett és a hegedűn lassú ritmussal ugrált a vonó. Az ember felsőteste visszataszítóan hajladozott ide-oda a zene szerint. Mozgásától nehéz bűz terjedt szét a szakaszban. A dal és a hegedűse egyik lettek és a vonat zakatolásában felcincogtak az Internacionálé hangjai.” (2: 37.)

A Tanácsköztársaság zsidó vezetői apokaliptikus szörnyetegként jelennek meg a könyv lapjain: Kun Béla húsos varangyként, Szamuely Tibor fekete hiénaként. A könyv lapjain újra meg újra szörnyű vízióként robog végig Szamuely mozgó kivégzőhelye, véráztatta vonata. „Most, hogy visszagondolok, emlékezetemen át egyre élesebben látom a fekete hiénaember arcát. Visszataszítóan mosolyog új hatalma fölött. Látom fekete sima fejét és fekete kesztyűs keze int. Bitókat állítanak fel, ahová mutat. És az akasztófák, mint fekete héber írás, ott maradnak az ég alján, mikor különvontan odébb megy, más lázadó tájak felé.” (2: 127.)

De nem kevesebb gyűlölettel ábrázolja Magyarország miniszterelnökének vörös köpenyben divatozó feleségét, Károlyi Katinkát és magát a „degenerált farkastorkú” Károlyi Mihályt. „Vérrokonoknak korcs fia, az óriási Károlyi-hitbizományok várományosa farkastorokkal és nyelvűszájjal született. Tizennégy éves korában hajtották végre rajta a műtétet, mely a Gondviselés ellenére módot adott arra, hogy fájának és nemzetének vesztére beszélni megtanuljon. Ezüst szájpadrást tettek a szájába. A fiú kínlódott és szenvedett. Küzdött a szavakkal és ha környezete nem értette állati hangzású dadogását, valóságos dührohamok lepték meg.” (1: 84.)

Károlyi baloldalra kerülését az „ősnemesi származású” Tisza István iránti feneketlen gyűlöletével magyarázza. Ennek a gyűlöletnek a kielésére keresett szövetségeseket, s talált rájuk a zsidók körében. „Károlyi forradalmát csaknem kizárólag zsidók csinálták.” (1: 101.) Kik a Nemzeti Tanács tagjai? „Tizenegy zsidó és nyolc bűnös magyar!” (1: 15.)

Tormay *Bujdosó könyve* a gyűlölet paroxizmusában született vádirat a „rossz külsejű emberek, gyanús csavargók, részeg matrózok, kaftános galíciai zsidók” (1: 93.) ellen. Jelentékeny tehetséggel megírt, hatásos szöveg. Mágis tartó hatá-

sát nemcsak az elkapkodott új kiadások jelzik, hanem elsősorban az, hogy szófordulatai, következtetései sorra-rendre jelennek meg a mai politikai szélsőjobb fórumain, képviselőinek retorikájában.

Alexander und Margarete Mitscherlich:
Auf dem Weg zur vaterlosen Gesellschaft
Ideen zur Sozialpsychologie
(Pieper, 1992)

Ezt a könyvet akkor akartam újra elolvasni, amikor megtudtam, hogy 2012. június 12-én, kilencvenöt éves korában meghalt frankfurti otthonában Margarete Mitscherlich, a kiváló német pszichoanalitikus és orvos. Az őt búcsúztató nekrológot közreadó *Emma*-számban olvasható volt még a vele készült utolsó interjú is. Nem véletlen, hogy éppen ebben a feminista folyóiratban, hiszen Mitscherlichet mindig, de idős korában különösen élénken foglalkoztatta a nők társadalomban elfoglalt helyzete és annak szükséges változtatása is. (Erről könyveket is írt: *Die friedfertige Frau, A béketűrő nő* 1985; *Die Zukunft ist weiblich, A jövőnek női arca van* 1987.) címmel. Utolsó, 2010-ben megjelent könyve az idős kor pszichológiájáról szól: *Die Radikalität des Alters Az idős kor radikalizmusa*.

A huszadik század egyik legnagyobb hatású könyvét férjével, a szintén orvos és pszichoanalitikus Alexander Mitscherlichel együtt írta. *Die Unfähigkeit zu trauern. Grundlagen kollektiven Verhaltens*. A gyászra való képtelenség. A kollektív viselkedés alapjai című tanulmánygyűjtemény először 1967-ben jelent meg. Ezt kerestem most, először magyar fordításban. Ekkor ért a sokk. Ötven évvel megjelenése után sem olvasható magyarul ez a múlttal való egészséges szembenézésről szóló, korszakos jelentőségű írás. A magyar könyvpiac, amely oly boldogan fordítatja és „teríti” az amerikai és európai bombasztikus lektűröket és értéktelen, áltudományos írásoskákat, nem látta értelmét, hogy a magyar olvasók számára is hozzáférhetővé tegye a Mitscherlich házaspár könyvét.

Így németül olvastam újra a tanulmánykötetet, amely első, hetven oldalas írásának címét viseli. Ez is a legmaradandóbb. A többi tanulmány – az erkölcs relativizálásáról, az elítélet pszichológiájáról és a kamaszkor identitásválasztásairól szóló – megfakult az elmúlt időben.

A gyászra való – mitscherlichi értelemben vett – képtelenségről szóló látélet azonban ma is érvényes igazságokat fogalmaz meg. A szerzők 1967-

ben, a háború után több mint húsz évvel úgy látták, a németek még mindig nem hajlandók beletnyugodni a háború elvesztésének következményeibe, mindenekelőtt a szovjet zónában létrejövő önálló állam, az NDK létezésébe. Sok német úgy védekezett a realitás elfogadása ellen, hogy elhárító mechanizmusokat mozgósított a náci múlttal kapcsolatban. Ez egyrészt apátiában, a jelenkori politika iránti érdektelenségben nyilvánult meg. Ezt ellensúlyozta a „német gazdasági csoda” által lehetővé tett erősödő fogyasztás, a konzunkultúra kibontakozása. A politikai érdektelenség oka az volt, hogy a létrejött demokratikus államot a megszálló hatalmak rákényszerített be rendezkedéseként utasították el.

Mitscherlichék a sok német által boldog korszakként megélt náci időszakot a gyermekkorba való visszatérésként: regresszióként magyarázták. A Führer alatt kiválasztott népnek lenni: csodálatos élménye lehetett sokaknak. Hitler lehetővé tette ugyanis számukra, hogy szabadon kiéljék az infantilis mindenhatóság élményét. A kiválasztottság tudata az átélőkben, bár megtépázódott, de nem cáfolódott meg. A büntudatot – és ezt Mitscherlichék a háború utáni terápiás tapasztalatukból tudják – megúsza elég sok főnáci. Az egyik technika erre az emlékek elmosódottá válása volt, amelynek következtében az illető mintegy elidegenedett a saját múltjától. Így nem élte át azt az intenzív szenvedést, amely miatt érdekeltté válhatott volna saját múltja tisztázásában. A Führer elvesztése miatti gyászra való képtelenség oka az egyén szintjén a büntudat, szégyen és szorongás elhárítása. Ez pedig társadalmi szinten bizonyos témák érintésének tabujává vált.

A könyv címe kétféleképpen érthető: az apafigura elvesztése miatt és/vagy az áldozatokért érzett gyászra való képtelenség. A világháborút átélő nemzedék zöme egyik „gyázmunkát” sem vállalta magára. „A vezér (Hitler) elvesztése németek milliói számára nem értelmezhető egy személy halála fölött érzett veszteségnek. Az ő személyéhez olyan azonosulások kapcsolódtak, amelyek az egyén számára alapvető fontosságúak voltak, hiszen ő saját én-ideáljuk megtestesülése volt.” (37.)

Mitscherlichék szerint az egyén felnőtté válása akkor teljesedik ki, ha már, bár látja saját szüleinek hibáit és viselkedésük ellentmondásait, nem szűnik meg szeretni őket. Aki képtelen erre a lépésre, az saját személyiségének ellentmondásaival sem képes szembenézni: vagy kórosan alulértékeli vagy isteníti saját magát. Ezt úgy magyarázzák, hogy a fejletlen személyiség az én-ideálokat

egy külső bálványban imádja, a saját hibáit pedig egy megszemélyesített „ellenségben” gyűlöli. Ennek következtében a kritika az ő számára nem gondolkodási folyamatként, hanem az ellenség megsemmisítésére törő gyilkos dühként jelenik meg.

A szerzők ezt az individuálpszichológiai megállapítást kiterjesztik a második világháború utáni német társadalom egészére. Úgy látják, a fiatal nemzedék nem volt hajlandó tudomásul venni apái szörnyű bűneit, és nem nézett szembe az áldozatok szenvedéseivel, nem volt hajlandó meggyászolni őket. Szemet hunyt a koncentrációs táborokban ipari méretekben űzött gyilkolás felett, s ezzel megfosztotta magát a megtisztulás és a felnőtté válás lehetőségétől. Megfosztotta magát attól is, hogy egy külsődleges moráltól eloldozódva kifejlesszen magában egy olyan autonómiát, amely másokat „önmagával egyenlő jogú embertársakként fogad el”. A könyv megírásának idején – a hatvanas évek derekán – úgy látták, kevés remény van rá, hogy a német társadalom képes legyen erre az erkölcsi megújulásra. Szkepszisüket az emberek pszichológiai tudatlanságára és a lélektani ismeretek iránti ellenségességére alapozták.

Ebben szerencsére tévedtek. A korabeli fiatalok számára megrendítő olvasmány volt a házaspár könyve. Az 1968-as diákmozgalmak szellemi muníciójaként segített nekik meghaladni apáik elfojtásokkal és frusztrációkkal teljes viselkedésmódját. Ez a könyv fontos szerepet játszott abban a folyamatban, melynek eredményeként a mai német társadalom Európa egyik legtoleránsabb, legszolidárisabb és legfelvilágosultabb közösségévé vált. Mitscherlichék könyve nagyon sok kiadást ért meg a német nyelvterületen, és számos idegen nyelven is olvasható már évtizedek óta. Talán egyszer majd magyarul is.

Heller Ágnes:
Az álom filozófiája
(Múlt és Jövő Kiadó, 2011)

Évtizedek óta olvasom Heller Ágnes műveit. Mindig találtam bennük olyan megállapításokat, következtetéseket, egész gondolatmeneteket, amelyek mintha nekem íródtak volna. Egy szellemi fejlődésem szempontjából éppen akkor fontos, de nehezen körvonalazódó problémát világítottak meg hirtelen, szinte vakító fényességgel.

Hellernek az álom filozófiájáról szóló könyvét azonban nemcsak ennek az élménynek a megis-

métlődéséért – bekövetkezett egyébként –, hanem Freud miatt is vártam nagyon. Az ő 1900-as évszámot viselő, álomértelmezésről szóló könyve (*Die Traumdeutung*) mutatta meg a huszadik század embere számára érzékletes példák alapján az álomnak a nyelvi játékhoz, a fordításhoz való genetikus hasonlóságát. A gondolat, hogy az álom szöveggént értelmezhető, sőt értelmezendő – ezt már Hellernél olvasom –, ennél sokkal régiebb: „Az álomelbeszélés célja többnyire az álomértelmezés. Ahogy a Talmud mondja: ‘Egy nem értelmezett álom olyan, mint egy el nem olvasott levél.’” (26.)

Heller könyvén végigvonul a gondolat az adott, konkrét álomnak szöveggént való értelmezéséről. A saját és mások álmának értelmezése persze csak úgy lehetséges, ha feltételezünk egy közös szabályrendszert – nyelvet –, melynek alapján az álom-szövegek a tudat részleges kikapcsolódásával létrejönnek és melyek alapján értelmezhetők. Heller Wittgensteinre hivatkozva utal is az álom „kettős jellegére”. Amely egyedi, de közölhető, elmesélhető. Van ugyanis álomnyelv. „Az álomnak megvan a maga grammatikája és szemantikája... Az álomnyelv nem privát, ha az én álmom privát is.” (164.)

Az álmodás – amely Freudnál egyértelműen vágykiélés – során az ember szembesül saját, civilizációs korlátok által meg nem zabolázott ösztönénjével. Az ösztönén az álom nyelvén szólal meg, ez az a rendszer, amelyben megnyilvánulni képes. Sokszor szó szerint nyelvileg: az ember beszédet hall, maga is mond valamit, szöveget olvas. Máskor viszont – és ezek a legemlékezetesebb pillanatok – képileg vizualizálva, szimbólumokba átfordítva. Mondhatjuk úgy is: az álom sokszor maga is fordítás, például szólásmondások képi megjelenítése. Amikor elmeséljük az álunkat – akár csak magunknak, ébredés után –, az megint fordítás lesz, a képi anyag verbalizálódik. Heller így fogalmaz: „Az álomelbeszélés ugyanakkor fordítás is. Egy világot, az álomvilágot, átfordítom egy másik világ, az éber világ nyelvére. Fordítani már azért is szükséges, mert az álom mindenekelőtt képekben – helyenként hangokban – ‘mesél’, helyenként – érthető és érthetetlen nyelven is – beszél.” (26.)

A fordítás folyamatában természetesen veszendőbe megy ez vagy az, más meg betoldódik. Hosszabb idő után már nem is magára az álomra emlékezünk, hanem a saját „álomfordításunkra”, egy olyan beszámolóra, amely nem vethető össze az eredetivel, mivel az nem rekonstruálha-

tó a maga képi teljességben. Talán a visszatérő (rém)álmok kivételével, habár azok azonosíthatóságáról is vannak kételyeim.

Az álmokat az antik világban is szöveggként értelmezték, mint egy földöntúli hatalomtól származó, figyelmeztetést vagy ígéretet hozó üzenetet. Az „álomfejtés” gyakorlata ebben az esetben is fordítás volt: az égi üzenetnek mint egy rejtvénynek a megoldása. Az „álomértelmezés” (ez a Freud-könyv címének pontos jelentése) ezzel szemben saját belső üzenetünk átfordítása a mindennapok – a felettes én – nyelvére.

Heller könyvében megjelenik két kivételes álomértelmezési képességgel rendelkező bibliai személyiség: József és Dániel. Az álomértelmezési teljesítmény az ő esetükben nem valamiféle isteni üzenet megértését jelenti, hanem egy másik ember belső világáét. A teljesítmény sajátossága abban rejlik, hogy idegen uralkodók álmát képesek autentikus módon megérteni és mindennapi nyelvre fordítani. „József a zsidó történelemben az első karakter, aki egy másik világba integrálódik anélkül, hogy asszimilálna. Dániel lesz a második. Ha nem így lett volna, egyikük sem tudta volna egy másik kultúrkörbe tartozó emberek álmát megfejteni. Tudjuk, az ember élettapasztalata, személyisége, hitvilága mind szerepet kap az ember álmaiban. Ismerni kell ezeket az élettapasztalatokat, ezt a hitvilágot, hogy valaki úgy értelmezze egy ember álmait, hogy amaz megértse és helybenhagyja az értelmezést... Mindketten kitaláltak. Józsefet testvérei rabszolgának adják el, Dániel egy nemzeti katasztrófa nyomán hadifogolyként kerül Babilóniába.” (196.)

Kettőjük közül Dániel teljesítménye az imponálóbb. Nem egyszerűen megmagyarázza az uralkodó álmát, mint József, hanem Nabukodonozor király parancsára kitalálja azt. Dániel ugyanis ekkor már olyan mélyen belehelyezkedett a babilóniai kultúrába és gondolkodásmódba, és annyira empatikusan viszonyult az idegen uralkodóhoz, hogy rekonstruálni tudja annak egzisztenciális szorongásait megjelenítő álmát. Ilyen értelemben József és Dániel teljesítménye nem egyszerűen fordítás, sőt: kitalálás, hanem interkulturális átültetés, azaz más kultúrából származó szövegek értelmezése, sőt rekonstrukciója.

Az interkulturalitás elfogadását és az interkulturális kommunikációval való kísérletezést elsőként Georg Simmel 1908-as átfogó szociológiai-könyvének *Kitérő az idegenről* (Exkurs über den Fremden) című fejezete teszi meg komoly társa-

dalomtudományi gondolkodás tárgyává. Az idegen, aki tegnap jött, és holnap megy, vagy marad, a csoport önértékelésének fontos mérője. Az idegen – melynek tipikus példaként Simmel a kereskedőt és az európai zsidót említi – éppen, mivel tágabb perspektívából szemléli a dolgokat, jobban átlátja a csoportot, mint annak tagjai belülről. Az idegen objektivitása Simmel felfogása szerint nem kívülállásnak tekinthető, hanem a részvétel egy sajátos, pozitív formájának.

Az idegennek ezt a sajátos perspektíváját képviseli a Bibliában az Egyiptomba került József és a Babilóniába menekült Dániel. Heller Ágnes felfogása szerint József és Dániel álommagyarázata ennek az idegennek a kivételes teljesítménye. Csak azért képesek rá, mert egy más kultúrába integrálódtak ugyan, de nem asszimilálódtak, így a saját és a befogadó kultúrát egy magasabb, külső perspektívából, egyfajta meta-szintről tudják szemlélni.

Dániel és József álomfordításának értelmezése és a simmeli idegen-felfogáshoz való illeszthetősége – habár Hellernél Simmel nem említődik – jelentette azt a bizonyos aha-élményt számomra Heller könyvének olvasása közben.

Hadas Miklós – Zeke Gyula:
Egy fölösleges ember élete
Beszélgetések Vázsonyi Vilmostal
(Balassi Kiadó, 2012)

Ennek a könyvnek a hőse életformává tette az idegenként való létet. A könyv hősének nevezem, pedig minden szava tőle származik. De mégsem ő jegyezte le őket, hanem mások, olyan barátok, akik – ez ebből a hatalmas munkát igénylő vállalkozásból is kitűnik – nagyon is ragaszkodtak ahhoz az emberhez, aki minden kötődés elhárítását választotta az életprogramjának: „Én sem akartam egy helyhez kötődni, nem akartam jövőt tervezni. Élni akartam, örömben akartam részesülni... Ennek a húsz évnek az idegen, a más elképzelésekkel bíró, a szabad értelmiségi, a marginális, a zsidó a hősei. Ebbe a külföldi, a vándor és az emigráns tökéletesen beleillik. Ez a hős jön-megy, nem részese a társadalomnak, nem is kíván beépülni. Valami mást jelent, valamilyen formában kérdéssé teszi a meglévő.” (322.)

Vázsonyi Vilmos visszaemlékezéseit barátai hangfelvételek, interjúk alapján alakítottak könyvvé, úgy, hogy tematikus, azon belül koherens egységekké rendezték, de mindig meghagyták az élőbeszéd spontaneitását és fésületlenségeit.

A könyv narrátora annak a Vázsonyi Vilmosnak az unokája, aki 1900-ben megszervezte azt a Polgári Demokrata Pártot, amelyet 1901-től 1926-os haláláig képviselt a magyar parlamentben. 1917-ben gróf Esterházy Móric kormányában ő volt a magyar történelem első zsidó minisztere. Fia, Vázsonyi János szintén fontos szerepet játszott a két világháború közti magyar politikai életben. Egy kivételes magyar zsidó családról van tehát szó, de a narrátor unoka mégis a főhős, ahogy a szerzők-szerkesztők az előszóban hangsúlyozzák: „Erre a könyvre Vilmos a saját jogán tarthat számot.” (8.)

A 414 oldalas könyv, melyet gazdag képanyag egészít ki, sokféle nézőpontból olvasható, értelmezhető. Az egyik legerősebb szál a visszaemlékezés. A család tagjai közül a legtöbbet – különös módon – éppen a főhős születésekor már kilenc éve halott nagyapáról tudjuk meg. Ez azzal magyarázható, hogy az ő személyiségéről felnőttek, a nagyanya, rokonok, ismerősök elbeszéléseiből nyeri az élményanyagot, politikai nézeteit pedig a parlamenti könyvtárban tanulmányozott iratanyagból ismeri meg. Az apa alakja viszont mindig gyermeki alulnézetből, a gyengéden ragaszkodó kisfiú látószögéből mutatkozik meg.

De nagyon erős szál a huszadik század első felének társadalomtörténete is. Egy olyan földbirtokos-középpolgári miliő szemszögéből láttatva, amelynek a legfontosabb kapcsolódása mindig is kulturális volt. És az unoka, akitől már mindent elvettek: földet, házakat, a polgári lét lehetőségét, még mindig joggal érezhette: „Magyarországon mindig úgy éreztem, tudom, hogy ez pimaszság, kamaszos önteltség volt, de mindig úgy éreztem, hogy a magyar kultúra bennem van, a magyar kultúra én vagyok, és ennek semmi köze nincs ahhoz a moslékhoz, aminek Magyarországot egészében érzékeltem.” (21.)

Ezt a kulturális kötődésű magyar nagyvárosi zsidó polgárságot érte a máig feldolgozhatatlan trauma, a „kiszántás” élménye. Vilmos ezt gyerekként, de nagyon okos, érzékeny gyerekként éli át. Eltűnik életéből a szerető édesapa, a rokonok, csak az autizmusig rideg édesanya marad, aki aztán másokra bízta. Idegenek között éli át az ostromot, az óvóhelyekre berohanó nyilasok rendre lehúzzák vele a gatyáját, csak az apai előrelátás – nem metéltették körül – menti meg az életét. Aztán visszajön az anya, és megpróbálnak élni, ahogy lehet. A hatalmas úri lakás egy kis részében, aztán egy másik kisebbben. Az anya a maga rideg, szívós módján egzisztenciát teremt magának minisztériumi idegen nyelvű gépíróként, majd levelezőként. Lám, a kultúrából, nyelvtudásból még a Rákosi-korszakban is meg lehet élni, ha szűkösen is. Vilmos pedig iskolába jár, rengeteg barátja van, még az egyetemre is bejut.

Jön ötvenhat, ekkor látjuk Vilmost fiatal felnőttként tudatosan és határozottan cselekedni. Az Egyetemi Forradalmi Diákbizottság tagjaként járja a várost, szervez, tervez, gondolkodik, ír. Ha megvalósul egy demokratikus polgári átmenet, Vázsonyi Vilmosnak fontos helye lett volna benne. Nem így történt. Ő pedig elhagyta az országot. Mint a tövéről elszakadt iringófü, sodródott városról városra, országról országra. Mindig megőrizve tudatos kívülállását. Nem az oblomovi bátortalan és impotens „főlöslégesség” értelmében, hanem egy artisztikus és élvezetelvé életformáiban, amely tudatosan nem akar nyomot hagyni maga után. Barátainak, a könyv szerkesztőinek köszönhető, hogy egy szűk körön kívül mások is megismerhetik ennek a kivételes embernek az életét, gondolkodását, s háttérként a huszadik századi magyar valóság egy szinte elsüllyedt mikrovilágát.

